

מיתיבי לרבי יוחנן

מיתיבי לרב הונא מהא דתניא בהדיא:

ב-ב מהא דתניא לגבי מצות פריה ורביה:

היו לו בני בנים — הרי הן כבנים לגבי קיום מצות פריה ורביה.

בני בנים — הרי הן כבנים.

אבל אם מת אחד מהם [מהבנים], ולא היו לו בני בנים,

וקא סלקא דעתין, שהכי קאמר התנא: אם הוליד כבר בן ובת, ומת בנו והשאיר בן אחריו, הרי הוא מצטרף לנקבה קיימת.

או שנמצא אחד מהבנים סרים —

הרי למדת, שאם מת הבן ולא השאיר בן, לא קיים אביו מצות פריה ורביה.

הרי זה לא קיים פריה ורביה.

ומשנינן: כי תניא היא — להשלים.

ומסקינן: תיובתא דרב הונא תיובתא! (2)

שנינו בכרייתא: בני בנים הרי הם כבנים:

כגון שלא היה לו לזקן מעולם אלא רק בן אחד, ואותו בן נשא אשה, והוליד בת. והרי הבת מצטרפת עם אביה להשלים לאבי האב את קיום מצות פריה ורביה.

סבר אביי למימר [היה סבור אביי לומר]: אימתי עומדים בני הבנים במקום בני הזקן שהיו לו בן ובת:

אבל אם היו לו בן ובת, אף אם מתו, אין צריך כלל לבני הבנים.⁽¹⁾

אם נותר ברא לברא [בן לבן שמת] וברתא

לו בן "שיצטרף" עם אחות אביו, לא משמע כן. ב. כתב רש"י: מת הזכר או הנקבה והיה לו בן שיצטרף עם אחות אביו "או עם אחי אמו". ומבואר מדברי רש"י, שלפי מה דקיי"ל דלא כרב הונא, מכל מקום בן הבת שמתה עם אחי אמה שהם שני זכרים הרי הם מצטרפים להשלים מצות פריה ורביה לזקן, ובענין זה דיברו הפוסקים בטור אהע"ז סימן א ונושאי כליו, ושולחן ערוך ונושאי כליו, ובהגהות הגר"א כאן ועל השו"ע, ודברי רש"י אלו לא הובאו שם.

1. בפשוטו משמע מלשון הגמרא "כי תניא היא, להשלים", שלפי הבנת הגמרא בהוה אמינא [וכן היא האמת לפי מסקנת הגמרא שעלו דברי רב הונא בתיובתא] אין בן הבן בא "להשלים" את המצוה.

והיינו, שמצות פריה ורביה נתקיימה בכך שמת ובנקבה הקיימת.

כי עד כאן לא קאמר רבי יוחנן שאם מת הבן אינו מצטרף להשלים את החיוב, אלא משום דבעינן "שבת", והיינו שיווליד הבן בנים.

[כי אם מת, הרי הוא כמו סריס שאין מקיימין בו מצות פריה ורביה, וכלשון הברייתא לקמן שכרכה שני דינים אלו ביחד]. וכיון שהוליד, הרי נתקיימה בו מצות פריה ורביה.

ואולם מלשון רש"י שכתב לפי ההוה אמינא של הגמרא: קס"ד שמת הזכר או הנקבה והיה

2. המאירי הביא מחלוקת ראשונים, האם לפי מסקנת הגמרא מועילים בני הבנים "להשלים", דהיינו כשלא היה לזקן מתחילה אלא בן אחד או בת אחת [וכדעה זו כתב גם בים של שלמה סימן כט], או שלפי מסקנת הגמרא אין מועילים בני

והא איכא, וקיום מצות "שבת" יש אפילו כשנותרה בת לבן שמת. (4)

ומדייקת הגמרא מדברי אביי ורבא:

דכולי עלמא — בין לאביי ובין לרבא —

לברתא [ובת לבת שמתה]. (3) וכל שכן אם נותר ברא לברתא [בן לבת שמתה].

אבל אם נותר ברתא לברא [בת לבן שמת] — לא.

אמר ליה רבא: "לשבת יצרה" — בעיא.

ב. דעת אביי ורבא: דין "זכר ונקבה" שנאמר בפריה ורביה מתקיים אפילו בבנים שמתו, אלא שנחלקו אביי ורבא מי מבני הבנים יכול לעמוד במקום בנים.

דעת אביי: בן עומד במקום בן, ובת עומדת במקום בת, וכל שכן בן שהוא עומד במקום בת הפחותה ממנו. אבל בת אינה עומדת במקום בן. נמצא: אפילו נותרו בן לבת ובת לבן אינו מועיל, כי בת לעולם אינה עומדת במקום בן.

דעת רבא: אף בת עומדת במקום בן, ואפילו נותרו שתי נקבות מהני, [שיטה זו יש לפרשה בדברי התוספות הרשב"א הריטב"א והמאירי, ואולם בקרני ראם בעמוד זה אות ב מפרש דבריהם באופן אחר, ראה שם].

ג. אין גורסים בדברי אביי "וכל שכן ברא לברתא".

דעת אביי ורבא: צריך לעולם שיוותרו זכר ונקבה, ואין די במה שהיה לזקן זכר ונקבה, הואיל ומתו.

דעת אביי: אין די במה שנותרו זכר ונקבה מן הזכר והנקבה בני הזקן, אלא דוקא צריך שיוותר בן לבן ובת לבת, הואיל ובת אינה יכולה לעמוד במקום בן.

דעת רבא: כל שנותרו זכר ונקבה, בין שבא הבן מהבת, ובין שבאה הבת מהבן, שפיר דמי.

שיטה זו כתבוה הרבה מפרשים בדעת הרמב"ם [ראה הגהות הגר"א וקרן אורה ונושאי כלי הטור וש"ע].

שיטת רש"י משמע לכאורה, שאין גורסים "וכל שכן ברא לברתא", שהרי כתב בד"ה מנא

הבנים להשלים, וצריך שיהיה לזקן מתחילה בן ובת [וכדעה זו האחרונה כתב בבית שמואל אהע"ז א י].

3. יש להסתפק אם הגמרא מדברת כשמתו הן הבן והן הבת ונותר בן לבן ובת לבת, או שמא שני דברים הם: א. מת הבן והשאיר בן, ובת הזקן עדיין קיימת; ב. מתה הבת והשאירה בת, ובן הזקן עדיין קיים.

4. בשמועה זו רבו הספיקות והשיטות, וחלקם מבוארים כאן [ראה דברי הראשונים במשנתנו ובסוגיא זו, ובטור וש"ע ונושאי כלים אהע"ז סימן א]:

א. דעת אביי: צריך לעולם שיהיו לזקן זכר ונקבה [על ידי שני נכדים או דור שני ושלישי כאחד], וכל שכן אם נותרו שני זכרים, כיון שבית הלל מודים שיש קיום מצות פריה ורביה בשני זכרים.

אבל אם נותרו שתי נקבות לא מהני, כי בשתי נקבות אין מתקיים פריה ורביה; ולפיכך ברא לברא וברתא לברתא או ברא לברתא, מועיל.

אבל ברתא לברא שנותרו שתי נקבות, הרי זה לא קיים מצות פריה ורביה.

ולפי זה, אם נותרו בן לבת יחד עם בת לבן, נמי מהני לשיטת אביי כיון שנותרו זכר ונקבה.

דעת רבא: דין "זכר ונקבה" מתקיים אף בבנים שמתו, וכל שמתו והשאירו אפילו שתי נקבות, נמי מהני

מיתה, אם נותרו תרי מחדר [שנים מן הבן או מן הבת שמתו, ואפילו היו זכר ונקבה], ואילו השני מת בלא בנים — לא קיים הזקן מצות פריה ורביה.

ותמהינן: וכי לא קיים?

והא אמרי ליה רבנן לרב ששת: נסיב איתתא ואוליד בני [שא לך אשה והוליד בנים] כדי לקיים מצות פריה ורביה.

ואמר להו רב ששת בני ברתא — בני נינהו [בני בתי — כבני הם].

הרי שאף שני בנים מבן אחד מהני! (5)

ומשנינן: התם, דחויי קמדהי ליה [דחה אותם רב ששת בלא כלום], כי בלאו הכי לא היה יכול לשאת אשה ולהוליד.

כיון דרב ששת — איעקר מפירקיה דרב הונא.

רב ששת נעשה עקר, היות וכשהוצרך למי רגלים, כשהיה רב הונא מאריך בדרשתו, היה מעמיד עצמו מלצאת ולהטילם.

אמר ליה רבה לרבא בר מארי: (6)

מנא הא מילתא דאמור רבנן: בני בנים הרי הן כבנים? (7)

אילימא, מדכתיב אצל לבן, שאמר ליעקב כשהלך מעמו: הבנות שלך — הן בנותי. והבנים שלך — הם בני!

הרי שבני בנותיו של לבן חשובים כבניו.

אלא מעתה, האם גם מה שאמר לבן ליעקב "והצאן — צאני", האם הכי נמי אמר לבן שהם שלו?!

אלא ודאי, כוונתו של לבן היתה, לומר, דקנית את הצאן מינאי [קנית ממני את הצאן] בשכר עבודתך.

כלומר: ממני באו אליך.

ואם כן, הכי נמי מה שאמר לבן "והבנים בני", כוונתו היא לומר, דקנית מינאי [קנית ממני] את נשותיך בשכר עבודתך, וממני באו בניך אליך.

צריך לפרש שהיה לו עוד בן ומת, שאם לא כן, מה ראייה מביאה הגמרא, והרי ודאי לא מהני אם לא היו לרב ששת בן ובת.

ולשיטות הסוברים ש"להשלים" מהני, צריך לומר שבת זו מתה, שאם לא כן יצטרף בנה להשלים עמה.

6. לקמן סג ב מצאנו: אמר ליה רבא לרבה בר מארי, והאחד ודאי טעות סופר הוא.

7. כתב רש"י: מנא הא מילתא, אבני בתו קאי, דבן בנו פשיטא לך.

הא מילתא: בני בנות לא פשיטא שהם במקום בנים, ומשמע שמקור החילוק הוא מפני שלדעתו בזה נחלקו אביו ורבא, ואם כן אין גורסים "וכל שכן ברא לברתא" [וראה בהערה לקמן על דברי רש"י במקומם].

עוד מבואר ברש"י ד"ה בני בנים שכן הבת מצטרף עם דודו הזכר; ויש לצדד כמה צדדים לפי שיטת רש"י, בנוותרו בת נקבה ונכדה נקבה, ובנותו שני נכדים זכרים, ובנותו שתי נכדות נקבות.

5. לשיטות הסוברים ש"להשלים" לא מהני,

שמשמע ממנה, שאם יש לו בנים יכול הוא ליבטל מפריה ורביה, היא דלאו כרבי יהושע!

דתניא: רבי יהושע אומר: נשא אדם אשה בילדותו — הרי זה ישא אשה אף בזקנותו.

היו לו בנים בילדותו — יהיו לו בנים אף בזקנותו.

שנאמר "בבוקר [בילדותך] זרע את זרעך, ולערב [לעת זקנתך] אל תנח ירך, כי אינך יודע אי זה יבשר [איזה זרע יהיה הגון וירא שמים ומתקיים], או זה. ואם שניהם כאחד טובים".

הרי שלדעת רבי יהושע לא יבטל אדם מפריה ורביה אפילו אחר שיש לו בנים, ודלא כמשנתנו.

רבי עקיבא אומר לפרש את הכתוב: למד תורה בילדותו, הרי זה ילמוד תורה אף בזקנותו⁽¹⁰⁾.

היו לו תלמידים בילדותו, יהיו לו תלמידים אף בזקנותו.

שנאמר: בבקר זרע את זרעך. וגומר.

אלא, מהבא יש ללמוד שבני בנות הרי הם כבנים:

דכתיב "ואחר בא חצרון בן פרץ בן יהודה אל בת מכיר, אבי גלעד, ותלד לו את שגוב".

הרי שנשא איש משבט יהודה את בתו של מכיר.

וכתיב בשירת דבורה "מני מכיר ירדו מחוקקים".

הרי שה"מחוקקים" נקראים בניו של מכיר.

וכתיב "יהודה מחוקקי", הרי שהמחוקקים — משבט יהודה הם.⁽⁸⁾

ובהכרח, לא בניו לא בניו של מכיר הם, ולא בני בניו,⁽⁹⁾ אלא בני בתו, שנישאה, כאמור, לחצרון, שהוא משבט יהודה.

הרי למדת שבני בנות הרי הן כבנים.

וכאן שבה הגמרא לפרש את משנתנו:

מתניתין, משנתנו ששינונו בה שלא ייבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים,

מחפשת מקור אלא לבני בנות.

10. תמה הקרן אורה: וכי שיעור יש לתלמוד תורה דאיצטריך לאשמועינן דילמוד בזקנותו, הלא חיוב תלמוד תורה הוא כל ימי חי האדם, ואין חילוק בין ילדותו לזקנותו?!

וביאר: עיקר החידוש הוא על עמל התורה שהיא התבלין לבטל כח היצר הרע, ואף בזקנותו, שתש כחו של היצר, מכל מקום יעמול בתורה, ולא יחפש ללמוד את הדברים הקלים.

והקשה מהרש"א מדברי הגמרא לעיל "וכל שכן ברא לברתא", ראה מה שכתב שם, ובקרני ראם ובערוך לנר.

8. הריטב"א מפרש: וכתיב מני מכיר ירדו מחוקקים, פירוש, על שם בני חצרון שנשא בתו, וחצרון משבט יהודה שהם מחוקקים, כדכתיב: לא יסור שבט מיהודה "ומחוקק מבין רגליו", וכתיב: יהודה מחוקקי.

9. כן כתב רש"י על פי שיטתו, שאין הגמרא

אמרו חכמים על רבי עקיבא:

שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת עד אנטיפרס [שמות מקומות הן, וכולם היו בין זה לזה].

וכולן מתו בפרק אחד [בזמן אחד, בין פסח לעצרת כדמפרש ואזיל], מפני שלא נהגו כבוד זה לזה.

והיה העולם שמם, שנשתכחה תורה מישראל, עד שבא רבי עקיבא אצל רבותינו שבדרום, ושנאה להם.

ואלו הם רבותינו שבדרום: רבי מאיר, ורבי יהודה, ורבי יוסי, ורבי שמעון, ורבי אלעזר בן שמוע.

והם הם העמידו תורה אותה שעה.

תנא בבביתא: כולם — כל תלמידי רבי עקיבא — מתו מפסח ועד עצרת.

אמר רב המא בר אבא, ואיתימא רבי חייא בר אבין: כולם מתו מיתה רעה.

והוינן בה: מאי היא "מיתה רעה"?

אמר רב נחמן: אסכרה, מיתת חנק עקב דלקת בגרון.

אמר רב מתנה: הלכה כרבי יהושע, שאמר אף לעת זקנותו יוליד בנים.

אמר רבי תנחום אמר רבי חנילאי: כל אדם שאין לו אשה, הרי הוא שרוי בלא שמחה, בלא ברכה, (11) ובלא טובה.

ומפרשת הגמרא מקור לכל אלו:

שרוי בלא שמחה — דכתיב: ושמחת אתה וביתך [ביתו זו אשתו].

שרוי בלא ברכה — דכתיב: להניח ברכה אל ביתך.

שרוי בלא טובה, דכתיב: לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו.

במערכא אמרי [בארץ ישראל היו אומרים באופן אחר]:

כל השרוי בלא אשה, הרי הוא שרוי בלא תורה, ובלא חומה שמגינה עליו מעבירה של הרהור. (12)

ומביאה הגמרא מקור למה שהיו אומרים במערכא:

שרוי בלא תורה, דכתיב בספר איוב "האם

שלא נשאו, הם שרויין בלא ברכה, ואינו מן הראוי שיברכו את אחרים.

12. קרן אורה.

כתבו המפרשים לבאר, על פי המבואר בקדושין: הלכה נושא אדם אשה ואחר כך ילמוד תורה, ורבי יוחנן אמר: ריחיים בצוארו ויעסוק בתורה! ומפרשת הגמרא: הא לן והא להו, כלומר: לא אמר רבי יוחנן כן אלא לבני

11. שבשבילה הבית מתברך, כי איש ואשה שכינה שרויה ביניהם, וגם זה לפי הטבע שהיא משתדלת בצרכי ביתה. עץ יוסף.

ומטעם זה יש אומרים כי כהן שאינו נשוי אשה לא יברך ברכת כהנים. בית יוסף או"ח סימן קכח.

ובעיון יעקב הביא כן בשם הזוהר פרשת צו: לא מתו בני אהרן אלא בשביל שלא נשאו נשים, והיו מקטירין קטורת לברך את ישראל, וכיון

את אשתו בשעה שהוא יוצא לדרך, לפי שהיא מתאוה לו באותה שעה יותר.

שנאמר "וידעת כי שלום אהלך, ופקדת נוך, ולא תחטא".

ותמהינן: וכי הא — דין זה שחייב אדם לפקוד בשעה שיוצא לדרך — מהבא [מפסוק זה] הוא דנפקא?

והרי מהתם נפקא [מפסוק אחר הוא נלמד]!

דכתיב "ואל אישך תשוקתך", ופירושה: מלמד שהאשה משתוקקת על בעלה [מתאוה לו] בשעה שהוא יוצא לדרך, ומסתמא כיון שמתאוה לו יש לו לפוקדה [תוספות].

אמר מתרץ רב יוסף: לא נצרכה — דברי רבי יהושע בן לוי — אלא ללמד שהוא חייב לפוקדה אפילו סמוך לוסתה, שאסורה היא עליו אז בתשמיש מדרבנן, שחייבו חכמים את האדם לפרוש מאשתו סמוך לעונת וסתה.⁽¹⁷⁾

וכמה הוא השיעור של "סמוך לוסתה"?

אין עזרתי [אשתי, על שם "עזר כנגדו"] כי, ותושיה תורה⁽¹³⁾ נדחה ממני, כי צריך אני לעסוק בצרכי ביתי, ותלמודי משתכח.

שרוי בלא חומה, דכתיב "נקבה תסובב גבר".

רבא בר עולא אמר: כל השרוי בלא אשה הרי הוא שרוי בלא שלום.

דכתיב "וידעת כי שלום אהלך, אשתך⁽¹⁴⁾, בזמן שיש לך אוהל, הרי שלום לך, ופקדת נוך, ולא תחטא".

אמר רבי יהושע בן לוי: כל היודע באשתו שהיא יראת שמים⁽¹⁵⁾, ואינו פוקדה בתשמיש בזמן עונתה — הרי זה נקרא חוטא.

שנאמר "וידעת כי שלום אהלך [שלימה] אשתך ביראת שמים⁽¹⁶⁾, ופקדת נוך, ולא תחטא".

אבל אם אינו פוקדה — הרי הוא חוטא.

ואמר רבי יהושע בן לוי: חייב אדם לפקוד

14. וכמו: לך אמור להם שובו לכם "לאהליכם" [דברים ה כז], דהיינו: לנשותיכם.

15. לשון המאירי הוא: כל היודע באשתו שהיא צנועה ביותר ויראת שמים.

16. במהרש"א כתב שהוא דחוק לפרש "שלום" מלשון "שלימות", וביאר באופן אחר.

17. על פי ריטב"א בהבנת רש"י. ובתוספות ישנים תמהו על זה שיהא מותר לפוקדה סמוך לוסתה, כיון שלדעתם הוא איסור דאורייתא,

בכל שהיו באים לפניו ללמוד תורה, שאין ראוי להם לישא אשה תחילה, כיון שדבר קשה הוא לנסוע מביתו ולעזוב את אשתו וללמוד תורה, אבל בני ארץ ישראל שיושבים בביתם אף אחר הנשואין, עליהם אמרו: הלכה נושא אדם אשה ואחר כך ילמוד תורה.

וזהו שאמרו כאן: "במערבא" אמרי: כל השרוי בלא אשה שרוי בלא תורה.

13. כתב מהרש"א: לפיכך נקראת כאן התורה בשם "תושיה" שדרשו חז"ל שהיא מתשת כחו של אדם, כי אי אפשר לו לעסוק בתורה אם לא שאשתו עוזרתו.

אמר רבה: עונה.

העונה [יום או לילה] בה היא רגילה לראות את דם וסתה.

והני מילי שהוא צריך לפוקדה, כשיוצא הוא לדרך לדבר הרשות.

אבל כשיוצא לדבר מצוה, אינו צריך לפוקדה כי מיטרידי, טרוד הוא במצוה. (18)

תנו רבנן: האוהב את אשתו כגופו,

והמכבדה (19) יותר מגופו [כי בזיונה של אשה קשה יותר מבזיון הגבר],

והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה,

והמשיאן לבניו ובנותיו סמוך לפירקן כשעדיין קטנים הם [רש"י סנהדרין] (20) —

עליו הכתוב בספר איוב אומר "וידעת כי שלום אהלך".

האוהב את שכניו, והמקרב את קרוביו, והנושא את בת אחותו, הואיל וגעגועי אדם רבים על אחותו, מתוך כך נמצא הוא מחבב את אשתו. (21)

והמלוה פלע לעני בשעת דחקו (1) —

א-ג

סמוך לפירקן" היינו אף על הבנים [שאינם בני נשואין כשהם קטנים], וזמן זה הוא בקטנות סמוך לגדלות.

ואולם הרמב"ם כתב, דקודם י"ג הוי בעילת זנות, ו"סמוך לפירקן" היינו סמוך לזמן הנישואין באיש, כדתנן: בן יח לחופה, דעשה זו דפריה ורביה לא חל מיד בשנת י"ג ככל המצוות שחובת הגוף הם בתמידות, ומצוה זו עיקרה לישוב העולם, על כן אינו מחויב בה אלא בהיותו איש בישוב העולם.

ובלאו הכי לדעת הרמב"ם, דאיכא איסור עשה בלא קידושין, אם כן ודאי דקטן אסור לישא, כיון דלא תקינו ליה קדושין. קרן אורה.

21. מדברי רש"י שכתב: געגועי אדם רבים על אחותו יותר מעל אחיו, משמע: דוקא בת אחותו ולא בת אחיו.

ובתוספות כתבו: פירש רשב"ם דהוא הדין בת אחיו, אבל אחותו נקט לפי שמשדלתו בדברים, ושכיח שנושא בתה.

ורבינו תם אומר: דדוקא נקט בת אחותו, לפי שהיא בת מזלו, כדאמרינן: רוב בנים דומין לאחי האם.

1. בפשוטו הכוונה בשעת דחקו של עני,

ונלמד [במסכת שבועות יח ב] מ"והזרתם את בני ישראל מטומאתם!"

והריטב"א כתב לדעת רש"י, שאיסור זה אינו אלא מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא הוא.

18. לישא אחרנא פירש רש"י: כי ייטרד בתשמיש וימנענו מעשיית המצוה.

19. ברש"י סנהדרין עו ב פירש: והמכבדה, בתכשיטין נאין.

ובמהרש"א כאן כתב: להלבישה בגדים מכובדים יותר ממנו.

20. בגמרא סנהדרין עו ב: אמר רב יהודה אמר רב: המשיא את בתו לזקן והמשיא אשה לבנו קטן, עליו הכתוב אומר: למען ספות הרוה את הצמאה [שבע בדבר עם צמא לדבר, זקן וילדה: זאת צמאה לתשמיש וזקן שבע, וכן גדולה לקטן] לא יאבה ה' סלוח לו, שמה תזנה עליו.

מיתביב: האוהב, והמשיאן סמוך לפירקן, עליו הכתוב אומר!

ומשינין: סמוך לפירקן שאני [דלאו היינו קטן כולי האי דמשום שנה או חצי שנה לא תזנה עליו. רש"י].

ובפשוטו, מבואר מן הסוגיא, כי "המשיאן